

ÁSDÍS R. MAGNÚSDÓTTIR

Um villur vegar í *Sögunni um gralinn og Grettis sögu*

Eina af þekktustu senum riddarabókmenntanna er að finna í *Sögunni um gralinn* eftir franska rithöfundinn Chrétien de Troyes. Þar er riddarinn Perceval gestkomandi í dularfullum kastala að kvöldlagi og er svo upptekinn af sjálfum sér og framkomu sinni að hann „þegir gæfuna úr hendi sér“.¹ Hann missir þannig af tækifærinu til að forvitnast um það sem fyrir augu ber og lætur sér nægja að skola pipraðri hjartarsteikinni niður með víni og gæða sér á döðlum, fíkjum og granateplum áður en hann gengur til náða með það í kollinum að segja strax næsta morgun það sem hann lét ósagt við gestgjafa sinn. Hann er grunlaus um orsakir og afleiðingar þessarar klaufalegu þagnar, sem markar upphafið að leitinni að gralnum í bókmenntasögunni. Þegar riddarinn vaknar er tími kurteisishjalsins liðinn og honum er nánast hent út úr mannausum kastalanum og beint út í skóg.

Þrátt fyrir ýmis líkindi erum við ekki stödd í heimspekilegu ævintýri eftir Voltaire þar sem lemstruð og seinheppin söguhetjan kútveltist um þyrnum stráð sögusviðið, í mesta basli með að botna í lífi sínu. Perceval er ekki í leit að neinum tilgangi eða sannleika, hann vill bara standa sig vel í sínu splunkunýja riddarahlutverki, og heilsa upp á móður sína áður en lengra er haldið. Þögn hans við veisluborðið gæti komið lesanda og ef til vill fyrrum áheyrendum sögunnar dálítið á óvart því fram að þessu hefur riddarinn síst átt erfitt með að taka til máls og eiginlega látið allt flakka umbúðalaust. Hér bjó Chrétien de Troyes til óvenjulega söguhetju sem sker sig úr bæði sem afburða riddari og fávís klaufi. *Sagan um gralinn*, sem samin var í lok 12.

¹ Sbr. „En þú ert ógiptufullur er þú þagðir gæfuna ór hendi þér“, *Parcevals saga*, útgefandi Kirsten Wolf, þýðandi Helen Maclean, *Norse Romance*, II. *The Knights of the Round Table*, ritstjóri Marianne E. Kalinke, Cambridge: D.S. Brewer, 1999, bls. 166.

aldar, er þó að mörgu leyti háalvarlegt bókmenntaverk sem fjallar ekki síst um ofbeldi og afleiðingar þess, um muninn á réttu og röngu og sálarástand sögupersónunnar. Með þessu verki tekur nýbökuð riddarasagan stefnu sem setur svip sinn á þessa fyrstu öld skáldsagnaritarar á frönsku, og ef til vill skáldsagnahefð Vesturlanda sem tók fljótt að kafa ofan í innra líf einstaklingsins. Í *Sögunni um gralinn* eru þessar vangaveltur fléttaðar við umræðu um syndina og eðli hennar enda er verkið sprottið upp úr kristnum menningarheimi síðari hluta 12. aldar; synd og iðrun voru algengt umfjöllunarefni í mörgum veraldlegum bókmenntaverkum þessa tíma og leið til þess að gefa ungri skáldsögunni veigameiri merkingu í augum lærdra manna.

Þessi síðasta rómansa Chrétien hafði mikil áhrif á franskar frásagnarbókmenntir miðalda, og þótt víðar væri leitað. Hún barst til Íslands í norrænni miðaldarþýðingu, ásamt fleiri frönskum verkum frá svipuðum tíma, en lítið hefur verið fjallað um áhrif hennar á íslenska sagnaritun. Hér verður gerð grein fyrir birtingarmynd syndarinnar í riddarasögu Chrétien og viðtökum hennar í norrænni þýðingu verksins, *Percevals sögu*, sem varpa ef til vill ljósi á hvers vegna Gralinn varð ekki langlífur í íslenskum bókmenntaheimi. Þá verður, í síðari hluta greinarinnar, bent á ýmis líkindi rómönsunnar og hinnar viðburðaríku *Grettis sögu* en sögupersónurnar Grettir og Perceval eiga margt sameiginlegt, ekki síst baráttuna við myrkrið í sálinni.

Sagan um gralinn: *Hin óræða synd*

Franska orðið *aventure* felur í sér hið óvænta. Það er dregið af gömlu fornfrönsku sögninni *avenir*, sem nú er horfin úr málinu, og þýddi meðal annars „gerast, koma“. Nafnorðið *aventure* vísar til þess sem er ókomið, getur gerst eða sem mun koma, samanber orðið *adventura* úr alþýðulátínu. „Hendingin“ læðir sér svo inn á merkingarvið orðsins og upp úr miðri 12. öld er *aventure* notað í veraldlegum skáldskap og stendur fyrir atburð sem felur í sér hugsanlegan ávinning og heiður, glæstan sigur, kvonfang, niðurlægingu, skömm og jafnvel dauða.² Ævintýrið og óvissan sem því fylgir er miðpunktur frönsku riddarasögunnar sem kemur fram á sjónarsvið bókmenntanna á síðari hluta 12. aldar. Eins og algengt var á þessum tíma sótti Chrétien de Troyes, einn þekktasti rithöfundur evrópskra miðalda, innblástur í ýmis rit og munnmælasögur við gerð sinna eigin verka. Hann fann ekki upp Artúr konung og riddara hringborðsins en hann bjó til söguvið sem hverfist ekki aðeins um

² Sjá til dæmis „aventure“, A. I. J. Greimas, *Dictionnaire de l'ancien français jusqu'au milieu du XIVe siècle*, París: Larousse, 1980, bls. 53; „aventure“, *Trésor de la langue française*, skoðað 11. nóvember 2020 á <http://atilf.atilf.fr/>.

hirð Artúrs og drottningar hans, heldur einnig um óvænta gesti og uppákomur, farandriðarann og ferðir hans.³ Hann á hins vegar heiðurinn af því að hafa gert gralinn, matarílát eða fat sem bregður fyrir eitt kvöld, að langlífú stefi innan bókmenntasögunnar. *Sagan um gralinn* er vissulega óvenjulegur titill miðaldaskáldverks, en eins og Tsvetan Todorov skrifaði árið 1971 þá „er Gralinn ekkert annað en möguleikinn á frásögn“, hann verður tilefni ýmissa ævintýra, en er ekki ævintýrið sjálft.⁴

Lítið er vitað um Chrétien de Troyes.⁵ Talið er að hann hafi verið í þjónustu Filippusar greifa af Elsass og Flandri þegar hann samdi *Söguna um gralinn* því að hann lofar greifann í formálanum. Chrétien hefur verið lærður og vel lesinn í þeim veraldlegu og trúarlegum verkum sem þá voru þekkt. Hann er talinn vera höfundur fjögurra ljóðsagna eða rómansa sem fjalla um Artúr og riddara hans og voru skrifaðar á tímabilinu 1170–1190. Þær eru: *Erec et Enide* (*Erec og Enide*), *Yvain ou le chevalier au lion* (*Ívan eða ljónsriddarinn*), *Lancelot ou le chevalier de la charrette* (*Lancelot eða Kerruriddarinn*) og, að lokum, *Perceval ou le Conte du graal* (*Perceval eða Sagan um gralinn*).⁶ Þrjú

³ Sjá til dæmis Danièle James-Raoul, *Chrétien de Troyes, la griffe d'un style*, París: Honoré Champion, 2007, bls. 273–314; gott yfirlit má finna hjá Martin Aurell, *La légende du roi Arthur. 550–1250*, París: Perrin, 2007, bls. 253–366.

⁴ Tsvetan Todorov, *La poétique de la prose*, París: Seuil, 1971, bls. 147. Sjá líka Danièle James-Raoul, *La parole empêchée dans la littérature arthurienne*, París: Honoré Champion, 1997, bls. 309.

⁵ Jean Frappier, *Chrétien de Troyes, the man and his work*, Athens: Ohio University Press, 1982 (*Chrétien de Troyes, l'homme et l'œuvre*, París: Hatier-Boivin, 1957); Sarah Kay, „Who was Chrétien de Troyes?“, *Arthurian Literature*, XV, ritstjórar James P. Carley og Felicity Riddy, Cambridge: D.S. Brewer, 1997, bls. 1–35; Mathilda Tomaryn Bruckner, „Chrétien de Troyes“, *The Cambridge Companion to Medieval French Literature*, ritstjórar Simon Gaunt og Sarah Kay, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, bls. 79–94; *Thinking through Chrétien de Troyes*, ritstjórar Zrinka Stahuljak, Virginie Greene, Sarah Kay, Sharon Kinohsita og Peggy McCracken, Suffolk: Boydell & Brewer, 2011.

⁶ Síðasta ljóðsaga Chrétiens er ýmist kölluð *Li contes del Graal* eða *Roman de Perceval*. Í útgáfunni sem vísað er til í þessari grein er hún kölluð *Perceval ou le Conte du Graal* eða *Sagan um gralinn*, sjá íslenska þýðingu: Chrétien de Troyes, *Perceval eða Sagan um gralinn*, þýðing Ásdís R. Magnúsdóttir, Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 2010. Þessi þýðing byggir á útgáfunni: *Perceval ou le Conte du Graal*, útgefandi og þýðandi Daniel Poirion, sem finna má í: Chrétien de Troyes, *Œuvres complètes*, ritstjóri Daniel Poirion, París: Gallimard, 1994, bls. 683–911. Algengast er þó að tala um *Söguna um gralinn* og verður sú leið farin hér. *Erex saga*, *Ívens saga*, *Parcevals saga* og *Valvens þáttur* eru norrænar þýðingar á Artúrssögum Chrétiens, tvímála útgáfu á þeim er að finna í: *Norse Romance II: The Knights of the Round Table*. Ekki er vitað til þess að *Lancelot ou le chevalier de la charrette* hafi verið þýdd á norrænu.

fyrstu verkin fjalla um ferðir og afrek riddara sem fara frá hirðinni og lenda í ýmsum óvæntum bardögum og þrautum áður en þeim tekst ætlunarverk sitt. Chrétien og samtímamenn hans fíkrúðu sig varlega áfram á nýlagðri braut skáldsagnalistarinnar og lögðu drög að nýrri bókmenntagrein sem átti framtíðina fyrir sér.

Í fjórðu og síðustu artúrsku riddarasögu sinni tekur Chrétien enn ný skref og skrifar flóknara og lengra verk en áður þar sem hann fléttar saman ferðir tveggja riddara, Percevals og Gauvains. Sá síðarnefndi hafði þá þegar látið til sín taka í öðrum rómönsum sama höfundar þar sem hann stígur á sviðið sem lífsreyndur riddari en Perceval er fyrsti og eini *verðandi* riddari Chrétiens; hann er fimmtán ára þegar sagan hefst, ungur og fávís, og í þeim hluta verksins sem honum er helgaður segir frá því sem á daga hans drífur eftir að hann kveður móður sína og heldur einn út í hinn stóra heim. En Chrétien lauk aldrei við *Söguna um gralinn* og ekki leið á löngu þar til aðrir rithöfundar tóku til við að skrifa framhaldssögur og viðbætur, endursögðu og endurskrifuðu ljóðsögu hans á ýmsa vegu, í bundnu máli og lausu, leystu um hnúta og hnýttu nýja, enda þótt einni spurningu væri svarað var gjarnan eitthvað látið ósagt til að viðhalda ráðgátunni.⁷ Hér verður látið nægja að fylgja ferðum Percevals í þessari fyrstu gral-skáldsögu þar sem ekki er vítað til þess að önnur verk um gralinn hafi borist til Íslands á miðöldum.⁸

Allar Artúrsrómönsur Chrétiens fjalla um mistök og veikleika aðal-söguhetjunnar sem hún svo yfirstígur á ferðum sínum. Þegar Erec kvænist Enide er hann svo ástfanginn að hann slær slöku við riddaramennskuna; menn hans eru óánægðir með framtaksleysið og kona hans grætur álits-hnekki eiginmannsins. Tár hennar verða til þess að þau kveðja hirðina og hann sannar verðleika sína fyrir henni og öðrum.⁹ Yvain fær eins árs leyfi hjá Laudine, nýbakaðri eiginkonu sinni, til að fara með riddaranum Gauvain í leit að ævintýrum. Hann skilar sér ekki heim í tæka tíð og eiginkonan slítur hjónabandinu. Yvain sturlast af sorg en tekst að vinna ástir Laudine á nýjan leik.¹⁰ Í leit sinni að Guenièvre eða Gunnvöru drottningu hikar Lancelot eitt andartak við að stíga upp í kerru dvergs sem býðst til að fara með hann

⁷ Á þetta bendir meðal annars Jean-Charles Huchet í riti sínu, *Le roman médiéval*, París: Presses universitaires de France, 1984, bls. 11.

⁸ Um frönsk miðaldaverk í norrænum þýðingum, sjá nmgr. 39.

⁹ Chrétien de Troyes, *Erec et Enide*, útgefandi og þýðandi Peter F. Dembowski, *Œuvres complètes*, bls. 1–169.

¹⁰ Chrétien de Troyes, *Yvain ou le chevalier au lion*, útgefandi Karl D. Uitti og þýðandi Philippe Walter, *Œuvres complètes*, bls. 337–503.

áleiðis til drottningar. Kerrur voru notaðar til að flytja misindismenn og fátæklinga og því skammarlegt fyrir riddara að láta sjá sig í slíku farartæki. Þótt Lancelot leggi á sig ómælt erfiði til að frelsa drottningu gremst henni hikið.¹¹ Eftirsjá riddaranna, hversu beisk og einlæg sem hún er, hefur þó ekki sama vægi og iðrunin í *Sögunni um gralinn*.¹²

Kristilegt hugarfar og guðrækni eru skrifuð inn í síðustu ljóðsögu Chrétien frá upphafi og ástin stýrir hvorki för né framgangi riddarans þótt hún sé einn af þráðum verksins. Megináherslan er trúarlegs eðlis og eitt þeirra kristilegu gilda sem Filippus af Elsass – sem fór í tvígang til Landsins helga og dó í þriðju krossferðinni árið 1191 – hafði í hávegum, samkvæmt formála höfundar, var *charité* (lat. *caritas*) eða kærleikur. *Charité* var einkum notað um kærleika eða örlæti í garð fátækra og nauðstaddra og Chrétien tekur fram að sá sem er kærleiksríkur hreyki sér ekki heldur feli verk sín fyrir öllum nema Guði.¹³ Ofbeldi í garð kvenna virðist vera Chrétien hugleikið og konur í vanda verða gjarnan á vegi farandriddarans í verkum hans; margvísleg neyð þeirra kemur fram í tötralegum klæðaburði, kveinstöfum, ráðaleysi, óútreiknanlegri framkomu eða ótta. Þótt riddarinn sé iðulega fús til að leggja þeim lið getur hann einnig verið valdur að eymd þeirra og sorg. Forsenda kærleiks og örlætis er skilningur á nauð annarra og þar eru brestir í persónu hins unga Percevals sem koma fyrst í ljós í framkomu hans við móður sína.

Perceval er fávís piltur í upphafi sögunnar og því kallaður „nice“ eða „sá sem veit ekki“.¹⁴ Hann er forvitinn þegar hann sér riddara í fyrsta sinn og kemur þeim á óvart með fáfræði sinni og spurningaflóði. Móðir hans hefur alið hann upp á setri sínu í Eyðiskóginum, langt frá hirðinni og allri riddararmennsku. Hann veit ekki að eldri bræður hans tveir dóu af sárum sem þeir hlutu í vopnaskaki og að faðir hans dó af sorg yfir örlögum þeirra. Þegar yngsti sonurinn vill gerast riddari er móðurinni illa brugðið og hún segir honum frá bræðrum hans og föður og reynir að tala um fyrir piltinum. En það er til einskis og þó leggur hún honum lífsreglurnar: hún hvetur hann til að koma konum og stúlkum til hjálpar, sé honum annst um sæmd sína; spyrja félagá sína að nafni, fara í kirkju, hlusta á messu og tilbiðja Guð. Þegar hann

¹¹ Chrétien de Troyes, *Lancelot ou le chevalier de la charrette*, útgefandi og þýðandi Daniel Poirion, *Œuvres complètes*, bls. 505–682.

¹² Jean-Charles Payen, *Le motif du repentir dans la littérature française médiévale (des origines à 1230)*, Genf: Droz, 1968, bls. 365–403.

¹³ Chrétien de Troyes, *Perceval eða Sagan um gralinn*, bls. 44.

¹⁴ „nice“, A. I. J. Greimas, *Dictionnaire de l'ancien français jusqu'au milieu du XIVe siècle*, bls. 436.

ríður burt hnígur hún niður af sorg en Perceval lætur það ekki trufla sig. Minningin um móðurina, ráðleggingar hennar og bænir fylgja honum þó og vernda og vega þannig upp á móti hans eigin fáfræði og klaufaskap.

Fyrst verður á vegi hans ung stúlka sem hann rænir mat, hring og kossi þrátt fyrir móttþróa hennar. Hann fer ríðandi inn í höll Artúrs konungs og biður um að verða riddari hans en neitar að fara af baki. Þar næst drepur hann rauða riddarann, sem hefur ekkert gert á hlut hans, og hirðir af honum herklæðin. Hann dvelur um stund hjá aðalsmanninum Gornemant sem kennir honum góða siði og slær hann til riddara. Gornemant hvetur hann jafnframt til að hætta að tala í sífellu um móður sína:

Og forðastu einnig að vera of málgláður og bera út sögur: allir þeir sem tala of mikið eiga á hættu að segja eitthvað sem verður þeim síðar til skammar; hinn vitri segir og heldur því fram að „sá sé syndugur sem talar of mikið“. Af þeim sökum, kæri bróðir, vara ég þig við því að tala of mikið [...] Kæri bróðir, ekki segja aftur að móðir þín hafi sagt þér eitthvað eða kennt, mælti tigni maðurinn. Ég ásaka þig alls ekki fyrir að hafa sagt það hingað til en héðan í frá bið ég þig, ef þú vilt vera svo góður, að láta það ógert; ef þú heldur því áfram verður þú álitinn fífl. Þess vegna bið ég þig að láta af þessu.¹⁵

Þaðan liggur leiðin til hinnar ungu Blanche fleur þar sem hinn nýslegni riddari þegir þunnu hljóði meðan hún rekur raunir sínar en bindur síðan vasklega endi á langvarandi umsátur; hún býður honum kastalann og kvonfang en hann slær öllum skuldbindingum á frest og vill vitja móður sinnar. Á leið til hennar hittir ungi riddarinn mann sem situr við veiðar í litlum bát og sem býður honum næturgistingu. Í kastala hans kemur í ljós að hinn svokallaði Fiskikonungur er ófær um gang og aumur. Hann gefur gestinum fagurt sverð sem hann segir að sé ætlað riddaranum unga og síðan ber sitthvað fyrir augu: óvenju fallegan kertastjaka, hvítt spjót sem blæðir úr og undurfagan gral eða fat sem ung stúlka ber fram og aftur um salinn. Perceval furðar sig

¹⁵ Chrétien de Troyes, *Perceval eða Sagan um gralinn*, bls. 81–82. „Et gardez que vos ne soiez/Trop parlanz ne trop noveliers./Nus ne puet estre trop parliers/Que sovant tel chose ne die/Qu’an li atort a vilenie,/Et li saiges dit et retreat/“Qui trop parole pechié fet./Por ce, biau frere, vos chasti/De trop parler, [...]– Or nel dites ja mes, biau frere,/Fet li prodom, que vostre mere/Vos ait apris et anseigné./De ce mie ne vos blas gié/Se vos l’avez dit jusque ci,/Mes des or, la vostre merci,/Vos pri que vos an chastiez,/Que se vos plus le diseiez,/A folie le tanroit l’an/Por ce vos pri, gardez vos an.“, Chrétien de Troyes, *Perceval ou le Conte du Graal*, ll. 1648–1684, bls. 726–727.

á þessu og langar að forvitnast um það sem hann sér: af hverju það blæði úr spjótinu og hvert sé eiginlega verið að fara með þennan fallega gral. Minnugur orða Gornemants ákveður hann að bíða til morguns með spurningarnar en þá er kastalinn mannlauð og vindubrúin skellur að baki hans. Í skóginum þar hjá hittir hann unga stúlku sem álasar honum fyrir að hafa ekki spurt spurninganna tveggja því að þannig hefði hann læknað gestgjafa sinn af þróttleysinu og bundið endi á neyðina í landi hans. Hún bætir við að hann hafi þagað við matarborðið vegna þess sem hún orðar svo: „synd ... [í garð] móður þinnar“, en móðir hans hafi dáið úr sorg þegar hann fór.¹⁶ Það vissi Perceval ekki, né heldur að þögn hans í kastalanum væri ekki til marks um kurteislega sjálfsstjórn, eins og bæði hann og lesandinn halda. Stúlkan spyr hann nafns og gefur honum strax viðurnefnið *li cheitis* eða hinn óláns sami. Hann tekur fréttinni af dauða móður sinnar furðu létt, kveður og kemur nokkru síðar aftur til hirðar Artúrs. Dag einn birtist þar stúlka sem bölvar honum í viðurvist konungs og riddaranna fyrir að hafa ekki spurt spurninganna tveggja; hann beri því ábyrgð á eynd Fiskikonungsins og þegna hans. Perceval er brugðið og hann heitir því að unna sér engrar hvíldar fyrr en hann viti hvers vegna blæðir úr spjótinu og fyrir hvern gralinn er borinn. Nú breytist sjónarhornið og sögunni viku að Gauvain og ferðum hans um stund. Perceval-práðurinn er tekinn upp fimm árum síðar: riddarinn hefur farið víða og reynt krafta sína við andstæðinga sem hann sendir jafnóðum til hirðar Artúrs til merkis um sigra sína. Hér er þó enginn til frásagnar nema Perceval, sem þessi óljósa synd hefur fylgt eins og vofa. Þegar hann hittir einsetumann í skóginum dag einn, sem reynist vera föstudagurinn langi, segir hann: „Herra, sagði Perceval, í heil fimm ár hef ég ekki vitað hvert leið mín lá; ég hef ekki elskað Guð, ég hef ekki trúað á hann og hef aðeins unnið illt.“¹⁷ Hann er ruglaður í ríminu, veit ekki hvort það er sumar eða vetur, að þetta er dagur iðrunar og að enginn sem trúir á Guð skal þá bera vopn, enda hefur hann lifað fyrir utan samfélag kristinna manna um árabíl.

Vísunin í „synd ... [í garð] móður þinnar“ eða „pechié [...] de ta mere“ hefur í gegnum tíðina valdið miklum heilabrotum.¹⁸ Er átt við synd sem

¹⁶ „Por le pechié, ce saches tu,/De ta mere t'est avenu,/Qu'ele est morte de duel de toi.“, Chrétien de Troyes, *Perceval ou le Conte du Graal*, ll. 3593–3595, bls. 774. Í *Perceval eða Sagan um gralinn* (bls. 124) tók þýðandi þá ákvörðun að túlka þær sem synd Percevals í garð móður sinnar.

¹⁷ Sama heimild, bls. 186. „Sire, fet il, bien a cinc anz/Que ge en soi ou ge me fui,/Ne Deu n'amai ne ne le crui,/N'onques puis ne fis se mal non.“, ll. 6364–6367, bls. 842.

¹⁸ Sjá til dæmis David G. Hoggan, „Le péché de Perceval“, *Romania* XCIII/1972, bls. 50–76, 244–275; Daniel Poirion, „L'ombre mythique de Perceval dans le *Conte*

móðirin hefur gert sig seka um eða synd Percevals í garð móður sinnar? Hin síðarnefnda gæti falist í skeytingarleysi unga mannsins, oflætis af hans hálfu og vangetu til að skilja neyð hennar – þótt hann hafi ekki vitað að hún myndi deyja af sorg. Synd móðurinnar er erfiðara að skilja en einsetumaðurinn í skóginum segir mædda riddaranum aðeins meira um fjölskyldu hans en móðirin hafði gert þegar hann kvaddi hana:

Bróðir, synd sem þú veist ekkert um hefur valdið þér miklu meini: það er sorgin sem móðir þín þjáðist af þín vegna þegar þú fórst frá henni; hún féll í yfirlíð á brúarsporðinum við hliðið og þessi sorg leiddi hana til dauða. Syndin sem þú berð af þessum sökum varð til þess að þú spurðir einskis um Spjótið og Gralinn og ógæfa þín er afleiðing þessa. Og þú hefðir ekki lifað svona lengi hefði hún ekki beðið Guð að vaka yfir þér, það máttu vita. Bæn hennar var svo áhrifamikil að hennar vegna hefur Guð fylgst með þér og verndað þig gegn dauða og þrúund. Syndin gerði þig orðlausan þegar þú sást Spjótið sem blæðir stöðugt úr fyrir framan þig en spurðir einskis. Það var heimskulegt af þér þegar þú vissir ekki fyrir hvern Gralinn var borinn að inna ekki eftir því. Hann er borinn fyrir bróður minn. Móðir þín var systir mín og hans. Og ég held að Fiskikonungurinn sé sonur þess sem lætur bera Gralinn fyrir sig.¹⁹

*du Graal*⁶, *Cahiers de civilisation médiévale* XVI/1973, bls. 191–198; Barbara Nelson Sargent-Baur, „Perceval and the Adventure Within“, *Arturus Rex*, Vol. II. Acta Conventus Lovaniensis, ritstjórar Willy Van Hoecke, Gilbert Tournoy og Werner Verbeke, Leuven: Leuven University Press, 1991, bls. 120–133; Martin Aurell, *La légende du roi Arthur*, bls. 355–358; Rubert T. Pickens, *Perceval and Gawain in Dark Mirrors. Reflection and Reflexivity in Chrétien de Troyes's Conte del Graal*, Jefferson: McFarland & Company, 2015, bls. 63–84.

¹⁹ Chrétien de Troyes, *Perceval eða Sagan um gralinn*, bls. 187. „[...] Frere, mout t'a neü/Uns pechiez don tu ne sez mot:/Ce est li diax que ta mere ot/De toi quant tu partis de li,/Que pasmee a terre cheü/Au chief del pont, delez la porte,/Et de ce duel fu ele morte./Por le pechié que tu en as/Avint que tu ne demandas/De la Lance ne del Graal./Si t'an sont avenu li mal./Et n'eüsses pas tant duré./S'ele ne t'eüst comandé/A Damedeu, ce saches tu./ Mes sa parole ot tel vertu/Que Dex por li t'a regardé,/De mort et de prison gardé/Pechiez la lengue te trancha,/ Quant le fer qui ainz n'estancha/Devant toi trespasser veüs/Et la reison n'an anqueüs./Quant tu del Graal ne seüs/Cui l'an an sert, fol san eüs./Cil cui l'an an sert fu mes frere./Ma suer et soe fu ta mere,/Et del Riche Pescheoir roi,/Que filz est a celui ce croi,/Qui del Graal servir se fait.“ Chrétien de Troyes, *Perceval ou le Conte du Graal*, ll. 6392–6419, bls. 843.

Fjölskyldutengsl Percevals við húsráðendur í kastala Fiskikonungsins eru því nán. Einnig kemur fram í ljóðsögunni að ástand Fiskikonungsins megi rekja til sárs „milli mjaðmanna“ og að faðir Percevals hafi hlotið sár „milli fótanna“ í bardaga. Fræðimenn hafa því bent á að hin myrka synd sifjaspells svífi ef til vill yfir skáldsögunni, en þá kannski helst sem sektarkennd.²⁰ Á þessum stað frásagnarinnar hefur þó syndunum fjölgað því Perceval iðrast einkum þess að hafa gleymt Guði. Þögn Percevals hefur einnig verið rakin til einskunar álaga sem hindrar hetjuna þegar síst skyldi og er vel þekkt í írskum frásögnum (*geis, gaesa*); það geti verið til merkis um að Chrétien hafi byggt ljóðsögu sína um gralinn á eldri frásögn eða frásögnum en hafi viljað flétta inn í verk sitt skýringu sem hæfði innra samhengi og merkingu verksins í samtíma hans.²¹

Þögnin er eitt af helstu stefnum Artúrsbókmenntanna.²² Hún var í hávegum höfð innan klausturreglna á 12. öld þar sem hún stuðlaði að því að forðast hið illa og að komast nær Guði.²³ Heilagur Ágústínus varaði við hættunum sem fólust í því að tala of mikið því það myndi ófrávíkjanlega leiða til þess að menn syndguðu í orðum sínum. Þögnin væri því besta leiðin til að forðast þá hættu.²⁴ Syndin var eitt af þrætueplum guðfræðinga 12. aldar og þeir rökræddu um alvarleika hennar og ábyrgð einstaklingsins sem þeir útskýrðu á ólíka vegu eftir því hvers eðlis syndin var.²⁵ Umræðan um syndina

²⁰ Varðandi sifjaspell í frönskum bókmenntum þessa tíma má benda á Karlamagnús og Artúr sem báðir eiga að hafa eignast son með systur sínum, Róland og Mordred; sjá til dæmis Daniel Poirion, „L'ombre mythique de Perceval dans le *Conte du Graal*“, bls. 195.

²¹ Sjá til dæmis Jean Marx, *La Légende arthurienne et le Graal*, París: Presses Universitaires de France, 1962, einkum bls. 45–92; Jean-Charles Payen, *Le motif du repentir dans la littérature française médiévale*, bls. 393; Danièle James-Raoul, *La parole empêchée dans la littérature arthurienne*, bls. 24–25. Um indoevrópskan uppruna gralsins, sjá Jean-Claude Lozachmeur, „Recherches sur les origines indo-européennes et ésotériques de la légende du Graal“, *Cahiers de Civilisation Médiévale* 117/1987, bls. 45–63.

²² Um það fjallar Danièle James-Raoul í *La parole empêchée dans la littérature arthurienne*.

²³ Sama rit, bls. 160–167; sjá einnig Carla Casagrande og Silvana Vecchio, *Les Péchés de la langue. Discipline et éthique de la parole dans la culture médiévale*, París: Cerf, 1991 (1987).

²⁴ Sjá til dæmis Danièle James-Raoul, *La parole empêchée dans la littérature arthurienne*, bls. 161.

²⁵ Jean Delumeau, *Le péché et la peur. La culpabilisation en Occident (XIIIe-XVIIIe)*, París: Fayard, 1983; Carla Casagrande og Silvana Vecchio, „Péché“, *Dictionnaire raisonné de l'occident médiéval*, ritstjórar Jacques Le Goff og Jean-Claude Schmitt, París: Fa-

tengdist einnig skriftum og sjálfsskoðun og frá 1215 var það skylda hvers kristins manns að skrifa að minnsta kosti einu sinni á ári.²⁶ Það hvort synd var framin vísitandi eða ekki gat haft áhrif á alvarleika hennar samkvæmt Pétri Abelard en Bernharður, ábóti í klaustrinu í Clairvaux í Champagne, var á annarri skoðun. Hann taldi að ein helsta orsök syndarinnar væri vanþekking á sjálfum sér og að ekki væri hægt að afsaka syndsamlega hegðun með fáfræði, tómlæti eða afskiptaleysi.²⁷

Synd, iðrun og eftirsjá eru einnig algeng þemu í frönskum frásagnarbókmenntum 12. og 13. aldar og það er kannski engin tilviljun að syndin haldi innreið sína í riddarasöguna á tímum aukinnar sjálfsskoðunar.²⁸ Eitt af elstu verkum franskra bókmenntasögu, *Rólandskvæði*, fjallar um mannlega veikleika: öfund og óheiðarleika, ofmetnað og dramb, sem verður hetjunni að falli þótt það geri henni einnig kleift að vinna sín mestu afrek. Ást í meinum er iðulega snúð upp í glens. Í *Le Mantel mal taillé* (*Möttuls sögu*) styttist möttullinn þegar kona sem hefur verið unnusta eða manni sínum ótrú klæðist honum og verður æ styttri eftir því sem brotið er alvarlegra; í *Le Lai du cor* (*Hornljóðinu*) hellist úr drykkjarhorninu yfir þann sem reynir að drekka úr því ef kona hans hefur misstigið sig í ástamálum, og því meira eftir því sem konan hefur verið stórtækari.²⁹ Þessi mælitæki ástarinnar eru gerð af íbúum álfheima og ef til vill eru þau ætluð yfirnáttúrulegum verum, því þau sýna að varla er til sú kona við hirð Artúrs sem er manni sínum trú, ekki einu sinni drottningin. Í sögunni um Tristan og Ísold gjalda elskendurnir forboðna ást sína dýru verði og í stórum hluta franskra gralbókmennta 13. aldar kemur vægi syndleysis og hreinleika skírt fram.

Samband móður og barns er fremur sjaldséð umfjöllunarefni í riddarabókmenntum miðalda. Það er hins vegar áberandi stef í *Játningum* heilags

yard, bls. 877–891.

²⁶ Sjá til dæmis Jean Delumeau, *Sin and Fear; The Emergence of a Western Guilt Culture 13th–18th Centuries*, New York: St Martins Press, 1990, bls. 189–211 (*Le péché et la peur*, París: Fayard, 1983).

²⁷ Jean-Charles Payen, *Le motif du repentir dans la littérature française médiévale*, bls. 63–66.

²⁸ Umfjöllun um það sem fólst í sjálfsskoðun á 12. öld má lesa hjá Caroline Walker Bynum í kaflanum „Did the Twelfth Century Discover the Individual?“ í riti hennar *Jesus as Mother. Studies in the Spirituality of the High Middle Ages*, Berkeley, Los Angeles og London: University of California Press, 1982, bls. 82–109.

²⁹ *Le Lai du cor et Le Manteau mal taillé. Les Dessous de la Table ronde*, útgefandi og þýðandi Nathalie Koble, París: Éditions rue d’Ulm, 2005; *Möttuls Saga*, útgefandi Marianne E. Kalinke, með *Le Lai du cort mantel*, útgefandi og þýðandi Philip E. Bennett, Kaupmannahöfn: C. A. Reitzels Forlag, 1987.

Ágústínusar sem voru vel þekktar á 12. öld og stuðluðu einnig að ákveðinni sjálfsskoðun, bæði í forni sjálfsævisögulegra rita og skrifta.³⁰ Þar lýsir höfundur nánu sambandi sínu við móðurina, Móniku, sem hefur tekið hina nýju trú; hann segir frá tárum hennar vegna villu sonarins og sorg þegar hann ákveður að sigla til Rómaborgar.³¹ Bænir hennar fylgja honum þar til hann snýr loks baki við syndugu líferni sínu og gerist kristinn eftir að hafa verið vegvilltur í nýu ár. Stuttu síðar fellur hún frá. Þegar Ágústínus lítur til baka á sitt synduga líf kemst hann að því að það var af „athafnahvöt hugarins“ og „vindbelgdu oflæti“ sem hann flökti áfram en trúskiptin lækna hann af forvitinni sem var uppspretta syndarinnar.³² Pierre Courcelle hefur bent á að *Játningar* hafi notið mikillar virðingar í lok 11. aldar og á 12. öld; þær hafi orðið mönnum innblástur til ástar á Guði, einkum þó tár Móniku.³³ Ef til vill höfðu skrif Ágústínusar um tár móðurinnar áhrif á Bernharð ábóta í Clairvaux sem líkir dramblátum syndara við barn sem skilur ekki sorg móður sinnar.³⁴ Hann átti líka trúrækna móður sem helgaði líf sitt Guði, þótt hún væri ekki nunna, og ól börn sín upp í guðsóttu og góðri trú. Hún lést þegar Bernharður var rétt kominn af unglingsaldri og nokkrum árum síðar ákvað hann að snúa baki við veraldlegu lífi.³⁵

Í einu verka sinna kennir Chrétien sig við bæinn Troyes sem var nálægt Clairvaux í hinu völduga Champagne-greifadæmi. Sem lærður maður má

³⁰ Lauren Mancia, „Reading Augustine’s *Confessions* in Normandy in the 11th and 12th Centuries“, *Tabularia*, 14/2014, bls. 195–233; Teresa Webber, „The diffusion of Augustine’s *Confessions* in England during the eleventh and twelfth centuries“, *The Cloister and the World. Essays in Medieval history in Honour of Barbara Harvey*, ritstjórar John Blair og Brian Golding, Oxford: Clarendon Press, 1996, DOI:10.1093/acprof:oso/9780198204404.001.0001; Pierre Courcelle, *Les Confessions de Saint Augustin dans la tradition littéraire. Antécédents et Postérité*, París: Études augustiniennes, 1963, bls. 234–305.

³¹ Ágústínus, *Játningar*, þýðandi Sigurbjörn Einarsson, Reykjavík, Hið íslenska bókmenntafélag, 2006, 3. bók, 11, bls. 127–131; 5. bók, 8, bls. 175–176.

³² Sama rit, 4. bók, 15, bls. 154–155. Pierre Courcelle talar hér um forvitni, *curiositas*, sjá rit hans Pierre Courcelle, *Les Confessions de Saint Augustin dans la tradition littéraire*, bls. 101–109.

³³ Sama heimild, bls. 264.

³⁴ Fanni Bogdanow, „The Mystical Theology of Bernard de Clairvaux and the Meaning of Chrétien de Troyes“, *Conte du Graal, Chrétien de Troyes and the Troubadours. Essays in memory of the late Leslie Topsfield*, ritstjórar Peter S. Noble og Linda M. Paterson, Cambridge: St. Catherine’s College, 1984, bls. 249–282, hér bls. 256.

³⁵ James Cotter Morrison, *The Life and Times of St. Bernard. Abbot of Clairvaux, AD 1091–1153*, bók I, k. 1–2, bls. 1–24, Cambridge: Cambridge University Press, 2012 (London: Chapman and Hall, 1863).

ætla hann hafi kannast við umræður og hugmyndir um syndina í samtíma sínum og jafnvel *Játningar* Ágústínusar. Tár og kveinstafir móðurinnar hrífa að minnsta kosti ekki á unga sveininn, hann skilur ekki sorg hennar og snýr ekki við þrátt fyrir að hún hnígi niður. Hafi Perceval gerst sekur um dramb eða oflæti – eina af höfuðsyndum kristinnar – þegar hann fór frá móður sinni og skeytti hvorki um sorg hennar né dauða þá er það líka af löngun og forvitni sem hann ákveður að fara á fund Artúrs og gerast riddari. Forvitni hans er kveðin niður fyrir framan gralinn og eftir kvöldverðinn í kastalanum breytast ævintýri riddarans: hann hittir aftur konuna sem hann rændi kossinum og hringnum í upphafi ferðarinnar og fyllist skömm þegar hann sér afleiðingar gerða sinna; í stað þess að taka hraustlega áskorunum riddara sem ráðast á hann verður hann dreyminn og starir frá sér numinn á blóðdropa í snjónum sem minna hann á rjóðar kinnar Blanche fleur. Hann eyðir síðan fimm árum í þrotlausri baráttu og leit og sendir fimm tugi sigraðra riddara til Artúrs en hann gleymir Guði og lætur því ekkert gott af sér leiða.

Tími og tímasetningar eru ekki tilviljun í þessari ljóðsögu eins og Philippe Walter, Danièle James-Raoul og fleiri hafa bent á.³⁶ Artúrsrómansan, sem fjallar um hina persónulegu vegferð eða *aventure* söguhetjunnar – en ekki stríð, kallar á nákvæma úrvinnslu á innri tíma verksins til að auka trúverðugleika þess og merkingu. Línuleg og söguleg sýn á tímarnum bætist við þá fyrri sem er hringlaga og goðsöguleg. Atburðurinn sem vendipunktur er iðulega vandlega staðsettur í tímatalinu og oft er það Hvítasunnan sem verður fyrir valinu, þegar lærisveinarnir töluðu tungum, og virðist vísa til þess að ævintýrið tengist orðinu (*logos*) og notkun þess.³⁷ Það er hins vegar á föstudaginn langa, degi iðrunar og dauða, sem Perceval er kipt aftur inn í söguna, eftir fimm glötuð ár þar sem hann hefur hvorki tekið eftir árs-tíðaskiptum, kristnum hátíðisdögum né tekið þátt í samkomum hirðarinnar, og er ófær um að túlka það sem fyrir augu ber. Hann hefur lifað í andlegu myrkri og brestur í grát yfir því að hafa gleymt Guði og iðrast synda sinna í návist einsetumannsins, sem furðu auðvelt er að finna í þéttum skóginum:

Herra, sá sem vill hitta einsetumanninn þarf aðeins að fara beinustu leið eftir stígnum sem við fylgdum gegnum þennan dimma og djúpa skóg og taka vel eftir greinunum sem við hnýttum með

³⁶ Sjá til dæmis Philippe Walter, *La mémoire du temps. Fêtes et calendriers de Chrétien de Troyes à La Mort Artu*, Paris-Genf: Champion-Slatkine, 1989, hér einkum bls. 205–210; Danièle James-Raoul, *La parole empêchée dans la littérature arthurienne*, bls. 25; Danièle James-Raoul, *Chrétien de Troyes, la griffe d'un style*, bls. 394–399.

³⁷ Danièle James-Raoul, *La parole empêchée dans la littérature arthurienne*, bls. 25–29.

berum höndum þegar við komum hingað. Við skildum eftir þessi ummerki til að enginn villtist á leiðinni til einsetumannsins.³⁸

Þarna kveðjum við Perceval í fyrstu skáldsögunni um gralinn og ólánsama riddarann sem klúðraði því sem hann vissi ekki hvað var. Þrátt fyrir að *Sagan um gralinn* sé óklárað verk og merking þess að ýmsu leyti óljós varð hún frjó uppspretta annarra verka, á frönsku og öðrum tungumálum. Eða kannski var það einmitt þess vegna?

Parcevals saga: *Gralinn og syndin í norrænni þýðingu*

Ekki er ólíklegt að *Sagan um gralinn* hafi borist til Íslands um Noreg eins og talið er að eigi við um aðrar Artúrsrómönsur Chrétien de Troyes og fleiri frönsk verk frá svipuðum tíma. Hún er eitt þeirra um það bil fjórutíu franskra veraldlegra bókmenntaverka sem snúið var á norrænu undir lok 12. aldar og á fyrri hluta 13. aldar, ef til vill í tengslum við hirð Noregskonungs, en langflest þeirra hafa varðveist í íslenskum handritum.³⁹ Þarna er að finna upphaf þýðingarsögu franskra bókmennta á norrænar tungur. Áhrifa þýddu riddarasagnanna á íslenska ritmenningu gætir víða, ekki síst í innlendu riddarasögunum eða rómönsunum sem samdar voru á 14. og 15. öld, og þær

³⁸ Chrétien de Troyes, *Perceval eða sagan um gralinn*, bls. 185. „– Sire, qui alert i voldroit/Si tenist le santier tot droit/Einsi con nos somes venu/Parmi cest bois espés, menu/Et se preüst garde des rains/Que nos noames a noz mains/Qant nos par ilueques venismes./ Tex antresaignes i feïsmes/Por ce que nus n’i esgarast,/Qui a ce saint hermite alast.“, Chrétien de Troyes, *Perceval ou le Conte du Graal*, ll. 6320–6330, bls. 841.

³⁹ Sjá til dæmis *Les relations littéraires franco-scandinaves au moyen âge*, Actes du colloque de Liège (avril 1972), Paris: Les Belles Lettres, 1975; Torfi Tulinius, „Hefðin auðgast – þýddar riddarasögur“, *Íslensk bókmenntasaga*, II, ritstjóri Vésteinn Ólason, Reykjavík: Mál og menning, 1993, bls. 195–217; Jürg Glauser, „Romance (translated riddarasögur)“, *A Companion to Old Norse-Icelandic Literature and Culture*, ritstjóri Rory McTurk, Oxford: Blackwell, 2005, bls. 372–387; Claudia Bornholdt, „The Old Norse-Icelandic Transmission of Chrétien de Troyes’s Romances. *Ívens saga, Erex saga, Parcevals saga* with *Valvens þáttur*“, *The Arthur of the North. The Arthurian Legend in the Norse and Rus’ Realms*, ritstjóri Marianne Kalinke, Cardiff: University of Wales Press, 2011, bls. 98–122; Sif Ríkharrðsdóttir og Stefka G. Eriksen, „État présent. Arthurian Literature in the North“, *Journal of the International Arthurian Society* 1/2013, bls. 2–28; *Rittersagas, Übersetzung, Überlieferung, Transmission*, ritstjórar Jürg Glauser og Susanne Kramarz-Bein, Tübingen: A. Francke Verlag, 2014; Ásdís R. Magnúsdóttir og Héléne Tétrel, „Adapting and rewriting the “matière de Bretagne” in (late) medieval Scandinavia“, *La matière arthurienne tardive en Europe 1270–1530. Late Arthurian Tradition in Europe*, ritstjóri Christine Ferlampin-Acher, Rennes: PUR, 2020, bls. 727–732.

stuðluðu að endurnýjun ritmenningar hér á landi.⁴⁰ Sagan um elskendurna Tristram og Ísönd, *Tristrams saga ok Ísöndar*, virðist hafa haft nokkra sérstöðu í þeim efnum. Talið er að hún hafi verið ein af fyrstu ljóðsögnum sem var snúið á norrænu og í einu handrita hennar – sem er reyndar frá 17. öld – kemur fram að hún hafi verið þýdd árið 1226. Hún varð uppspretta kvæða og ævintýra og virðist einnig hafa haft talsverð áhrif á *Grettis sögu*.⁴¹ Margir fræðimenn hafa sýnt þeim breytingum sem urðu á frönsku verkunum við þýðingu og endurritun áhuga.⁴² *Sagan um gralinn* tók líka umtalsverðum breytingum á ferð sinni frá frönsku riddarasögunni, sem samin var í bundnu máli, til norrænu lausamálssögunnar sem varðveist hefur sem *Parcevals saga* og *Valvens þáttur* en sú skipting endurspeglar tvo helstu þræðina í ljóðsögu Chrétiens.⁴³ *Parcevals saga* hefur varðveist í handritum frá 1350 og síðar; hún er um 2/5 af lengd rómönsunnar og textinn er því víða mikið stytur og

⁴⁰ Sjá til dæmis Torfi Tulinius, „Íslenska rómansan – fornaldarsögur og frumsamdar riddarasögur“, *Íslensk bókmenntasaga*, II, ritstjóri Vésteinn Ólason, Reykjavík: Mál og menning, 1993, bls. 218–244; Marianne Kalinke, „Arthurian echoes in indigenous Icelandic sagas“, *The Arthur of the North*, bls. 145–167; Vésteinn Ólason, „Tvö dæmi um áhrif rómönsunnar á lokaskeiði íslenskrar sagnaritunar – *Bósa saga og Herraúðs* og *Víglundar saga*“, *Skírnir* 193 (haust)/2019, bls. 283–304; Védís Ragnheiðardóttir, „Late Medieval Icelandic Chivalric Sagas“, *La matière arthurienne tardive en Europe 1270–1530*, bls. 755–762.

⁴¹ Marion Poilvez, „Affinités marginales. Éléments tristaniens chez les hors-la-loi des Íslendingasögur“, ritstjórar Héléne Bouget og Magali Coumert, *Histoires des Breagnes*, 5. *En marge*, Brest: Centre de recherche bretonne et celtique, 2015, bls. 193–206.

⁴² Sjá til dæmis *Les relations littéraires franco-scandinaves au moyen âge*; Marianne E. Kalinke, *King Arthur; North-by-Northwest. The matière de Bretagne in Old Norse-Icelandic romances*, Kaupmannahöfn: C. A. Reitzels, 1981; *The Arthur of the North*; Sif Ríkhardsdóttir, *Medieval translation and cultural discourse. The movements of texts in England, France and Scandinavia*, Cambridge: Brewer, 2012; Ingvil Brügger Budal, „Les relations littéraires franco-scandinaves au Moyen Âge. Les sagas de chevalier, témoins de littérature française perdue“, *Études germaniques* 2/2019, bls. 187–198; *La matière arthurienne tardive en Europe 1270–1530*, bls. 725–804.

⁴³ Hér er stuðst við *Parcevals sögu, Norse Romance, II. The Knights of the Round Table*. Um söguna og samanburð við *Perceval eða söguna um gralinn*, sjá til dæmis Henry Kratz, „The *Parcevals saga* and *Li Contes del graal*“, *Scandinavian Studies* 49/1977, bls. 13–47; Álfrún Gunnlaugsdóttir, „Um *Parcevals sögu*“, *Gripla* 6/1984, bls. 218–240; Marianne E. Kalinke, „The Saga of Parceval the Knight“, *Perceval/Parzival. A Casebook*, ritstjórar Arthur Groos og Norris J. Lacy, Taylor&Francis Group, 2002, bls. 219–236; Suzanne Marti, „King Arthur’s journey north. Translation in medieval Norway“, *Translation Studies* 6 (1)/2013, bls. 19–32; Carolyne Larrington, „Learning to Feel in the Old Norse Camelot?“, *Scandinavian Studies* 87 (1)/2015, bls. 74–94.

breyttur en einnig má finna viðbætur, svo sem málshætti sem oft eru settir í kaflalok. Snaggaralegur inngangur og lokaorð gera það að verkum að *Parcevals saga* líkist íslensku ævintýri:

Svá byrjar þessa sögu at karl bjó ok átti sér kerlingu. Þau áttu son at einberni er hét Parceval. Þessi karl var bóndi at nafnbót, en riddari at tign. Hann hafði verit allra kappa mestr. Hann hafði tekit kóngsdóttur at herfangi ok settiz síðan í <ó>bygð, þvíat hann þorði eigi millum annarra manna at vera.⁴⁴

[...]

Ok svá gerði hann ok nam á þessum tveimr dögum eina góða bæn ok lifði síðan sem góðr kristinn maðr. Hann reið nú brott ok létti eigi fyrr en hann kom til Fögruborgar, ok varð Blankiflúr unnusta hans honum harðla fegin ok allir aðrir þeir sem þar váru fyrir. Fekk Parceval þá Blankiflúr ok gerðiz ágætr höfðingi yfir öllu ríki hennar, svá ágætr ok sigrsæll, at aldri átti hann svá vápnaskipti við riddara, at eigi sigraðiz hann, ok mætti hann öllum inum snörpustum riddurum er váru um hans daga.

Ok lýkr hér nú sögu Parceval riddara.⁴⁵

Þrátt fyrir talsverða einföldun á verkinu, ekki síst merkingarlega,⁴⁶ hafa fræðimenn bent á að þessar breytingar og viðbætur gegni meðal annars því hlutverki að gefa *Parcevals sögu* blæ þroskasögu; hún búi yfir almennum siðfræðilegum boðskap þar sem söguhetjan sýnir, í sögulok, að hún er tilbúin til þess að taka við hlutverki sínu við hlið Blankiflúr og vernda ríki hennar; Parceval hefur lært af reynslunni og fullorðnast.⁴⁷

⁴⁴ *Parcevals saga*, bls. 108.

⁴⁵ Sama rit, bls. 182.

⁴⁶ Hér má benda á greiningu Gerds Wolfgang Weber sem taldi að þýddu sögurnar væru gersneyddar hugmyndafræði yfirstéttarinnar sem þær voru upphaflega samdar fyrir og drægiu dóm af innlendum frásagnarhefðum; *Parceval eða Sagan um gralinn* væri besta dæmið um þær grunnbreytingar sem hefðu átt sér stað við þýðinguna því að þýðandinn hefði ekki átt von á því að finna trúarlega dýpt í frásögn af þessu tagi og því ekki komið auga á hana, sjá „The Decadence of Feudal Myth — towards a Theory of riddarasaga and Romance“, *Structure and Meaning in Old Norse Literature. New Approaches to Textual Analysis and Literary Criticism*, ritstjórar John Lindow, Lars Lönnroth og Gerd Wolfgang Weber, Odense: Odense University Press, 1986, bls. 415–454.

⁴⁷ Álfrún Gunnlaugsdóttir, „Um *Parcevals sögu*“, bls. 227 og 239–40; Marianne Kalinke, „The Saga of Parceval the Knight“, bls. 223; Henry Kratz, „The *Parcevals saga* and *Li Contes del graal*“, bls. 14, 21.

Þótt norræna sagan sé rúmlega helmingi styttri en franska gerðin sem varðveist hefur eru öll helstu afrek riddarans á sínum stað og hver viðburðurinn rekur annan í þéttri frásögn sem hverfist um aðalsöguhetjuna og afrek hennar. Í *Parcevals sögu* er ekki dvalið við broslæg atvik og tilsvör sem nóg er af í *Sögunni um gralinn*. Ímynd söguhetjunnar virðist veða þyngra og strax í upphafi verksins er dregið úr skoplegri hlið hennar. Suzanne Marti hefur sýnt að þýðandinn virðist hafa lagt aukna áherslu á ímynd konungs og riddaramennsku á kostnað hins trúarlega þáttar verksins.⁴⁸ Þetta má sjá á því hvernig þýðandinn miðlaði þeim þáttum verksins sem lúta að guðrækni og skilningi hans á syndinni. Í stað þess að einskorðast við móður hans og hafa þær afleiðingar að geta ekki spurt spurninganna tveggja um gralinn og spjótið felst synd hins norræna *Parcevals* einkum í því að hafa ekki notað tækifærið sem honum bauðst til þess að láta gott af sér leiða. Þessa áherslu má auðveldlega setja í samband við ímynd riddarans og heiður.⁴⁹ Hér má einnig benda á ákveðinn þýðingarvanda sem hefur ef til vill haft áhrif á val þýðandans því eins og áður kom fram þá getur „pechié [...] de ta mere“ þýtt „synd móðurinnar“ eða „syndin sem varðar móðurina“. Í *Parcevals sögu* er leitast við að einfalda og draga úr þætti syndarinnar og í huga þýðandans hefur tenging hennar við móðurina og gralinn verið óljós – enda er hún það.

Það er ekki síður athygli vert þegar viðtökur þessa verks eiga í hlut að í *Parcevals sögu* verður gralinn ekki uppspretta ævintýra, leita og afreka eins og hjá Chrétien þar sem Perceval og fleiri riddarar kveðja konungsgarð í því skyni að lækna og laga. Norræni þýðandi *Sögunnar um gralinn* virðist hafa verið í hálfgerðum vandræðum með þennan gral sem er lýst á þennan veg í frönsku rómönsunni:

Ung stúlka kom inn með sveininum og hélt á gral með báðum höndum. Hún var falleg, tíguleg og vel búin. Þegar hún gekk inn með gralinn í höndunum stafaði af honum svo mikilli birtu að kertin dofnuðu eins og stjörnur og tunglið við sólarupprás. [...]

⁴⁸ Suzanne Marti, *Kingship, Chivalry and Religion in the Perceval Matter. An Analysis of the Old Norse and Middle English Translation of Le Conte du Graal*, Dissertation submitted for the degree of Philosophiae Doctor, Háskólinn í Osló, 2010.

⁴⁹ Ásdís R. Magnúsdóttir, „Um þýðingu syndarinnar“ í *Sögunni um gralinn* og *Parcevals sögu*, *An Intimacy of Words. Innileiki orðanna. Essays in Honour of Pétur Knúttsson, Rit til heiðurs Pétri Knúttssyni*, ritstjórar Birna Arnbjörnsdóttir, Guðrún B. Guðsteinsdóttir, Martin Regal og Matthew Whelpton, Reykjavík: Stofnun Vigdísar Finnbogadóttur í erlendum tungumálum og Háskólaútgáfan, 2015, bls. 43–60, hér bls. 55–57.

Gralinn [...] var úr skíragulli og skreyttur dýrmætum steinum af ýmsum gerðum, þeim fegurstu og dýrustu sem finna má á sjó og á landi. Steinarnir í gralnum voru betri en allir aðrir steinar, án nokkurs efa.⁵⁰

Í þetta eina skipti laumar norræni þýðandinn sér inn í textann og reynir að útskýra þetta fyrirbæri:

Því næst gekk inn ein fögr mæð ok bar í höndum sér því líkast sem textus væri, er þeir í völsku máli kalla braull, en vér megum kalla ganganda greiða. Af því skein svá mikið ljós at þegar hvarf birti allra þeira loga er í vóru höllinni sem stjörnuþirti fyrir sólarljósi. Þat var gert með miklum hagleik af gulli ok öllum dýrstum steinum er í vóru veröldunni.⁵¹

Lesandinn fær að vita meira um gralinn hjá einsetumanninum í frönsku sögunni:

Og ég held að Fiskikonungurinn sé sonur þess sem lætur bera Gralinn fyrir sig. En láttu þér ekki detta í hug að í Gralnum séu geddur, steinsugur eða laxar. Við vitum að bróðir minn lætur sér nægja eina oblátu sem honum er færð í Gralnum, svo heilagur er Gralinn.⁵²

Í norrænu þýðingunni segir einsetumaðurinn hins vegar um „ganganda greiðann“:

⁵⁰ Chrétien de Troyes, *Perceval eða sagan um gralinn*, bls. 116. „Un graal antre ses deus mains/Une dameisele tenoir/Et avoec les vaslez venoit,/Bele et jointe et bien acesmee./Quant ele fu leanz antree/A tot le graal qu'ele tint,/Une si granz clartez an vint,/Ausi perdirent les chandoiles/Lor clarté come les estoiles/Qant li solauz lieve, et la lune./[...]Li graax qui aloit devant,/De fin or esmeré estoit;/Pierres precieuses avoit/El graal de maintes menieres,/Des plus riches et des plus chieres/Qui an mer ne an terre soient:/Totes autres pierres valoient/Celes desl graal sanz dotance.“, Chrétien de Troyes, *Perceval ou le Conte du Graal*, ll. 3220–3239, bls. 765.

⁵¹ *Parcevals saga*, bls. 148–150.

⁵² Chrétien de Troyes, *Perceval eða sagan um gralinn*, bls. 187. „Et del Riche Pescheor roi,/Que filz est a celui ce croi,/Qui del Graal servir se fait./Et ne cuidiez pas que il ait/Luz ne lanproies ne saumons;/D'une seule oiste, ce savons/Que l'an an ce Graal aporte,/Sa vie sostient et conforte,/Tant sainte chose est li Graax;“, Chrétien de Troyes, *Perceval ou le Conte du Graal*, ll. 6417–6425, bls. 843. Oblátan í gralnum stuðlaði að því að tengja Gralinn við kristna trú og í verki Roberts de Boron, *Joseph d'Arimathie* sem er frá lokum 12. aldar, er gralinn bikarinn sem tók við blóði Jesú á krossinum.

En þat er einn heilagur hlutr, er inn ríki maðr lætr bera fyrir sér til hugganar ok upphalds sálu sinnar ok lífs; er þessi inn heilagi hlutr andligr, en eigi líkamligr.⁵³

Hér er hvorki minnst á oblátu né fisk og líklegt er að þýðandinn hafi ekki skilið orðið *graal* sem er dregið af orðinu **cratalem* (úr alþýðulátínu) en það var fat sem notað var við að bera fram mat.⁵⁴ Það má því skilja af hverju einsetumaðurinn í frönsku sögunni telur upp fisktegundir sem Fiskikonungurinn hefði getað krækt í á veiðum sínum og því verið bornar fram á gralnum. Norræni þýðandinn heldur hins vegar fast við trúarlega útskýringu á gralnum sem hann hefur lagt drög að í þetta eina skipti sem gralinn sést í verkinu og nær nýjum hæðum hér. Sú skýring virðist þó ekki hafa ýtt undir forvitni á gralnum og ef til vill átti trúarlegt yfirbragð hans ekki erindi í hinn blómlega og fjölbreytta norræna bókmenntaheim miðalda þar sem honum bregður ekki fyrir í öðrum frásagnarbókmenntum af sama toga, til dæmis innlendu riddarasögunum eða fornaldarsögunum. Gralsstefið var hins vegar togað og teygt í fjölmörgum verkum, bæði innan og utan franska málsvæðisins. Í einni elstu þýðingu verksins, sem Wolfram von Eschenbach þýddi á miðháþýsku og var að öllum líkindum gerð eftir sögu Chrétien í upphafi 13. aldar, er Gralinn yfirnáttúrulegur steinn, *lapsit exillis*, sem stendur á borði og hann er óþrjótandi uppspretta alls mögulegs, svo sem matar, drykkja, náðar.⁵⁵ Englar komu með hann til jarðarinnar og stundum birtast á honum mikilvægar setningar, skilaboð, sem hverfa jafnóðum. Hann er svo þungur að einungis óspjölluð stúlka getur borið hann; aðeins þeir sem eru skírðir til kristinnar trúar geta séð hann og aðeins sá sem Guð hefur útvalið getur komist að Gralnum. Wolfram bjó til heila riddarareglu í kringum gralinn og spannt ríkulega við sögu Chrétien, skreytti hana og breytti. Í þessu verki má einnig velta því fyrir sér hvort þýðandinn hafi skilið fornfranska orðið *graal* sem hann notar sem sérnafn.⁵⁶ Í miðensku rómönsunni *Sir Perceval of*

⁵³ *Parcevals saga*, bls. 180.

⁵⁴ A. I. J. Greimas, „graal“, *Dictionnaire de l'ancien français jusqu'au milieu du XIVe siècle*, bls. 318; Danielle Buschinger, *Le Graal dans les pays de langue allemande*, París: Honoré Champion, 2017, bls. 73–75. Um þýðingu á orðinu „graal“ í *Parcevals sögu*, sjá Peter Foote, „Gangandi greiði“, *Einarsbók. Afmæliskefja til Einars Ól. Sveinssonar 12. desember 1969*, Reykjavík: Nokkrir vinir, 1969, bls. 48–58; Henry Kratz, „Textus, braull and gangandi greiði“, *Saga-Book of the Viking Society* 19/1977, bls. 371–382.

⁵⁵ Wolfram von Eschenbach, *Parzival*, with *Titirel* and the Love-Lyrics, þýðandi Cyril Edwards, Cambridge: D.S. Brewer, 2004, bls. 75.

⁵⁶ Danielle Buschinger, *Le Graal dans les pays de langue allemande*, bls. 73–75.

Galles, sem er frá fyrri hluta 14. aldar, er ekki minnst einu orði á gralinn og Fiskikonunginn.⁵⁷

Þótt hinn norræni Parceval hafi í sögulok orðið ráðsettur, kristinn maður og saga gralsins yrði skammvinn í íslenskum bókmenntaheimi átti hin viðburðaríka evrópska riddarasaga brýnt erindi við íslenska lesendur og áheyrendur eins og sjá má á vinsældum hinna svokölluðu innlendu eða frumsömdu riddarasagna. Áhrifa riddarasagnanna gætir víða eins og minnst var á í sambandi við tengsl *Tristrams sögu ok Ísöndar* og *Grettis sögu*. Talið er að eiður Þorsteins og Spesar í lokaköflum *Grettis sögu* sé fenginn að láni frá frönsku rómönsunni og fleiri líkindi með þessum tveimur verkum gætu bent til þess að höfundur *Grettis sögu* hafi þekkt söguna um elskendurna tvo.⁵⁸ Ekki er heldur útilokað að hann hafi þekkt aðrar þýddar rómönsur og sótt þangað afþreyingu eða innblástur. Það eru engir vondir draugar í *Parcevals sögu* og Parceval er ekki gerður útlægur úr samfélagi manna á sama hátt og Grettir og Tristram. Hann á engu að síður í átökum við myrkrið, sem tekur á sig mynd syndarinnar í hans tilviki og fylgir honum út verkið, á mun skýrari hátt í *Sögunni um gralinn* en í *Parcevals sögu*. Það er því forvitnilegt að sjá hvernig höfundur *Grettis sögu* nálgast viðfangsefni sem virðist vera af svipuðum toga.

Um myrkrið í Grettis sögu

Yfirleitt er talið að *Grettis saga*, í þeirri mynd sem við þekkjum hana, hafi verið rituð á fyrri hluta 14. aldar, jafnvel fyrir 1320, og hún telst til yngri Íslendingasagna.⁵⁹ Hún er því væntanlega eldri en elsta varðveitta brot *Parcevals sögu* sem er frá um 1350 en hefur þó sennilega verið þekkt fyrir þann tíma. *Grettis saga* rekur ævi sterkasta manns landsins sem berst við illar vættir en er svo myrkfællinn að hann afber ekki að vera einn eftir að dimma tekur.

⁵⁷ „Sir Perceval of Galles“, *Middle English Metrical Romances*, ritstjórar Walter Hoyt French og Charles Brockway, New York: Russel&Russel, 1964, 1. bindi.

⁵⁸ Marion Poilvez, „Affinités marginales“, bls. 197–198. Um þann möguleika að fleiri gerðir af Tristram-sögunni hafi verið til hér en gerð Thomas d'Angleterre sem Bróðir Róbert studdist við í þýðingu sinni, sjá líka: Susanne Kramarz-Bein, „Der Spesar Þátrr der Grettis saga. Tristan-Spuren in der Isländersaga“, *Studien zur Isländersaga. Festschrift für Rolf Heller*, ritstjórar H. Beck og E. Ebel, Berlín: De Gruyter, 2000, bls. 152–181, hér bls. 161–162.

⁵⁹ Hér er stuðst við *Grettis sögu Ásmundarsonar*, Guðni Jónsson gaf út, Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1936. Um aldur sögunnar, sjá til dæmis Vésteinn Ólason, „Íslendingasögur og þættir“, *Íslensk bókmenntasaga*, II, bls. 144; *Grettis saga Ásmundarsonar*, bls. lxxviii–lxxv.

Atburðir hennar gerast á mörkum heiðni og kristni en hún er, samkvæmt Hermann Pálssyni, „síðasta stórvirki í óbundnu máli, sem samið var á Íslandi í kaþólskum sið“.⁶⁰ Viðar Hreinsson hefur fjallað ítarlega um flókna og fjölbreytta byggingu *Grettis sögu* og bent á hversu blönduð sagan er, í senn ævintýraleg, skopleg, blæbrigðarík, ágeng og djúp, þrátt fyrir að vera skrifuð á tímum skemmtisagnaritunar.⁶¹ Óskar Halldórsson hefur fjallað um hliðstæður Grettis og bendir á að í honum sameinist tvær megingerðir hinnar alþjóðlegu útlagamáttu, það er í senn ofbeldismaðurinn og verndarinn en síðarnefnda hlutverkið rekur Óskar til hinnar indóevrópsku eða fornnorrænu hetju.⁶² *Grettis saga* er viðburðaríkt verk og ferðir Grettis minna um margt á flandur farandriddarans þótt ekki sé hægt að bera söguvið verksins saman við hinn skáldaða heim riddarasögunnar nema að litlu leyti og þá helst myrkríð og óbyggðirnar við skóginn sem er hin hefðbundna umgjörð hins óvænta í rómönsunni. Í verkinu er áhersla lögð á mótunarár söguhetjunnar og fáar Íslendingasögur draga upp jafn áhrifamikla mynd af innri heimi hennar og höfundur *Grettis sögu* hefur gert, ekki síst með þeim mótsögnum sem einkenna persónu Grettis. Grettir er tengdari Ásdísi móður sinni en föður. Í grein sinni um framliðna feður bendir Torfi Tulinius á samband eða öllu fremur afdrifaríkt sambandsleysi Grettis við Ásmund föður sinn og hvernig hann tekst á við föðurímyndina í viðureign sinni við drauginn Glám.⁶³ Russell Poole hefur einnig fjallað um bernsku Grettis og fjölskyldutengsl og djúpstæð áhrif þessa á sálarlíf hetjunnar út frá sálfræðilegu sjónarhorni. Hann bendir á að samanburður við *Parcevals sögu* komi upp í hugann þótt Grettir nái ekki fullum þroska (e. *full maturation*) eins og Parceval.⁶⁴

Grettir á tvo albræður en sjálfur er hann hálfgerður ónytjungur sem nýtur stuðnings og verndar móður sinnar gegn Ásmundi. Hann er tapsár og

⁶⁰ Hermann Pálsson, „Drög að siðfræði Grettis sögu“, *Tímarit Máls og menningar* 30 (3-4)/1969, bls. 372–382, hér bls. 372.

⁶¹ Viðar Hreinsson, „Hver er þessi Grettir?“, *Skáldskaparmál* 2/1992, bls. 77–106, hér bls. 87–88.

⁶² Óskar Halldórsson, „Goðsögnin um Gretti. Nokkrar athuganir“, *Sjötíu ritgerðir belgáðar Jakobi Benediktssyni 20. júlí 1977*, ritstjórar Einar G. Pétursson og Jónas Kristjánsson, Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 2. bindi, bls. 627–639, hér bls. 637–638.

⁶³ Torfi Tulinius, „Framliðnir feður. Um fornaskju og frásagnarlist í *Eyrbyggju*, *Eglu* og *Grettlu*“, *Heiðin minni. Greinar um fornar bókmenntir*, ritstjórar Haraldur Bessason og Baldur Hafstað, Reykjavík: Heimskringla, háskólaforlag Máls og menningar, 1999, bls. 283–316, hér bls. 304–307.

⁶⁴ Russell Poole, „Myth, Psychology, and Society in *Grettis saga*“, *Alvísmál* 2/2004, bls. 3–16, hér bls. 14.

ódæll og misþyrmir húsdýrunum á bænum til þess eins að skaprauna föður sínum. Hann fer þó á þing fyrir Ásmund og verður þá í fyrsta sinn manni að bana: Það er húskarlinn Skeggi sem Grettir heggur út af nestismal sem báðir þykjast eiga. Grettir er dæmdur til þriggja ára útleigðar vegna morðsins. Ásdís gefur honum sverð Jökuls, afa síns og undirstrikar þar með tengsl Grettis við móðurfjölskylduna.

Í Noregi vinnur Grettir hvert afrekið á fætur öðru. Hjá Þorfinni á Háramarsey kveður hann niður haugbúann Kár, föður Þorfinns, sem gengið hefur aftur og hrakið marga bændur burt af eyinni; næsta ár fyllir hann tólf berserki, sem allir óttast, og drepur þá flesta; þriðja veturinn í Noregi berst Grettir við bjarndýr og drepur. Landhreinsanir hans vekja almenna aðdáun og hróður hans berst til heimalandsins. Hann snýr heim og tekst á við Glám áður en hann heldur utan á konungsfund. Í seinni ferð sinn til Noregs verður hann valdur að dauða Þórissona snemma vetrar þegar hann kemur hrakinn að næturlagi að sækja eld og ráðist er á hann með þeim afleiðingum að kviknar í húsum og tólf menn brenna inni. Í sömu ferð tekst hann á við Snækoll og illvirkja hans og hefur betur. Á Íslandi er Grettir dæmdur sekur um morðið á Þórissonum og hefst þá önnur útleigð Grettis sem lýkur 19 árum síðar í Drangey. Áður en hann flýr þangað vinnur hann fleiri afrek, svo sem eins og að bera uxa á bakinu og ekki síst ræður hann niðurlögum tröllkonunnar á Sandhaugum sem hefur valdið hvarfi bónda og vinnumanns. Það er móðir hans sem ráðleggur honum að leita skjóls í eyinni og Illugi bróðir hans, þá 15 vetra, vill fylgja honum því Grettir þolir ekki að vera einn vegna myrkfælni. Ásdís grætur mjög þegar þeir búa sig til farar, enda veit hún að hvorugan þeirra mun hún sjá aftur á lífi.

Þessi afrek fá þó ekki jafn mikið pláss í verkinu og frásögnin af draugaganginum á Þórhallsstöðum í Forsæludal og bardaga Grettis við Glám. Grettir er þá kominn heim eftir fyrri Noregsferðina og „gerðisk ofsi Grettis svá mikill, at honum þótti sér ekki ófært“.⁶⁵ Honum þykir slæmt að geta hvergi reynt afl sitt og „fréttisk fyrir, ef nokut væri þat, er hann mætti við fásak“.⁶⁶ Þegar hann heyrir af atburðunum í Forsæludal spyr Jökull Bárðarson, móðurbróðir hans, Gretti hvort honum sé forvitni á að fara þangað og þegar Grettir játar því reynir Jökull að letja hann, án árangurs. Forsæludalur er orðinn sannkallaður eyðidalur vegna draugagangs, sem færast í aukana eftir að sænski smalinn Glámur finnst þar dauður að morgni jóladags og gengur aftur. Eftir harðvítuga og tvísýna viðureign við Glám að næturlagi

⁶⁵ *Grettis saga Ásmundarsonar*, k. xxviii, bls. 95.

⁶⁶ Sama rit, k. xxxi, bls. 107.

ber Grettir sigurorð af afturgöngunni. Frásögnin er sérlega myndræn og nákvæm: tunglið veður í skýjum og lýsir upp nóturlegt og dimmt vetrarleiksviðið; þegar Glámur hvesir augun á Gretti verður hann svo magnlaus að hann liggur nánast milli heims og helju, þögull, og getur ekki brugðið vopni. Þetta hlé sem verður á viðureigninni notar Glámur til að leggja álag á andstæðing sinn og formæla honum: Grettir hefur fengið helming afls síns en verður ekki sterkari en hann er; flest verk hans munu snúast honum til ógæfu og hann gerður útlægur; augu Gláms munu fylgja honum þegar dimmir og hann mun eiga erfitt með að vera einsamall. Þá loks rennur ómegin af Gretti sem drepur afturgönguna en áhrinisorð Gláms lenda af fullum þunga á unga manningum. Upp frá þessu óttast Grettir myrkrið og sér í því hvers skyns skrípi.

Þessum fundi og þá sérstaklega því þegar Grettir horfir í augu Gláms hefur Torfi Tulinius lýst sem eyðu í frásögninni, því að Grettir er einn um þessa reynslu og því sé það einmitt hún sem gefi ævi hans og sögunni allri form og merkingu. Eyðunni líkir hann við einkareynslu hins þögla Percevals fyrir framan gralinn.⁶⁷ Höfundur *Grettis sögu* hefur búið lesandann undir þessa vendingu með því að undirstrika ofsa Grettis, löngun hans til að reyna krafta sína og með varnaðarorðum Jökuls. Torfi dregur einnig fram heiðið yfirbragð hinnar verðandi afturgöngu Gláms sem heimtar mat á aðfangadag í trássi við lok jólaföstunnar; auk þess er Glámur illa lyktandi og ekki hægt að grafa lík hans í vígðri mold.⁶⁸ Þórhallur lofar Guð og þakkar Gretti fyrir að hafa unnið „þenna óhreina anda“.⁶⁹

Kristni setur greinilega svip sinn á *Grettis sögu* enda gerist meginhluti verksins eftir trúskiptin.⁷⁰ Minnst er á boðun kristni; Ásmundur lætur reisa kirkju að Bjargi og er jarðaður þar en síðar er höfuð Grettis grafið við þá kirkju eftir að lík þeirra bræðra, Grettis og Illuga, eru flutt úr Drangey og að kirkju á Reykjum. Þegar Grettir ætlar að bera járn í kirkjunni í Þrándheimi til að sanna sakleysi sitt í brennumálinu kemur þar svipljótur strákur sem skælir sig framan í hann og eys yfir hann fúkyrðum; Grettir ræður ekki við sig og rotar piltinn og var talið að þar væri „óhreinn andi, sendr til óheilla Gretti“ enda gat þá skírslan ekki farið fram.⁷¹ Einnig má nefna að Grettir skilur

⁶⁷ Torfi Tulinius, „Framliðnir feður“, bls. 297–299, 307.

⁶⁸ Sama rit, bls. 292–296.

⁶⁹ *Grettis saga Ásmundarsonar*, k. xxxv, bls. 122.

⁷⁰ Haki Antonsson, *Damnation and Salvation in Old Norse Literature*, Cambridge: D. S. Brewer, 2018, einkum bls. 124–129.

⁷¹ *Grettis saga Ásmundarsonar*, k. xxxix, bls. 132–134.

mannabeinin sem hann finnur í hellinum á Sandhaugum eftir við kirkjudyf. Kristni myndar andstæðu við hin illu öfl sem oft eru að verki í sögunni og það kemur ekki síst fram í tengslum þeirra við kristna hátíðisdaga eins og jól. Kristin gildi eru einna skýrust í síðasta kafla verksins þegar Þorsteinn drómundur og Spes huga að sáluhjálpi sinni, fara til Rómara þar sem þau skrifa sér til yfirbótar og setjast í helgan stein.⁷² Þrátt fyrir landhreinsun og ýmis stórvirki er Grettir fundinn sekur af samfélaginu og Glámur er tákni þeirrar refsingar sem hann hlýtur og sem kristallast stuttu síðar í útleigðinni. Það kemur því ekki á óvart að fjallað hafi verið um Gretti sem syndugan mann sem gerst hafi sekur um ofmetnað.⁷³ Ferill hans hefur einnig verið rakinn út frá sjónarhorni lesandans sem eigi iðulega erfitt með að átta sig á því hvern mann hinn mótsagnakenndi Grettir hafi að geyma; þegar allt komi til alls sé réttara að margir hafi gert á hlut hans (e. *sinned against*) frekar en að hann hafi sjálfur gerst sekur um oflæti (e. *sinned*).⁷⁴ Grettir vanmetur sannarlega ekki krafta sína en oflætið eða þróttinn virkjar hann oftast til að gera gagn og hjálpa öðrum, iðulega konum, í aðstæðum sem enginn ræður við nema hann.

Þótt *Grettis saga* sé „hvorki kristin allegoría né saga af manni í leit að sáluhjálpi“⁷⁵ er óhætt að segja að myrkrið sé eitt af meginstefum verksins. Það gerir Gretti ekki síður áhugaverðan sem sögupersónu að hann sem er sterkasti maður landsins þorir ekki að vera einn eftir að dimma tekur.⁷⁶ Myrkrið er eitt af táknum hins illa og heiðni í kristinni trú, andstætt ljósinu sem tengist Guði. Í íslenskum þjóðsögum eru jólin sá tími sem tröll, afturgöngur og huldufólk geta verið sérlega viðsjárverð enda dagurinn með stysta móti.⁷⁷ Í myrkrinu búa flestir andstæðingar Grettis, sem er með annan fótinn

⁷² Sjá samanburð á Gretti og Þorsteini: Marion Poilvez, *Pourquoi le Spesar þátr? Échos tristaniens dans les exils norrois de Grettis saga*, Master 2, Université de Bretagne Occidentale, 2010–2011, einkum bls. 83–111.

⁷³ Hermann Pálsson, „Drög að siðfræði *Grettis sögu*“, bls. 378–380; Bernadine McCreesh, „Grettir and Glámr – Sinful Man Versus the Fiend. An Allegorical Interpretation of a Fourteenth-Century Icelandic Saga“, *Revue de l'Université d'Ottawa* 51/1981, bls. 180–188.

⁷⁴ „[...] truly extraordinary man who is more sinned against than sinning as he seeks to put his talents to appropriate use“, Robert Cook, „The Reader in *Grettis saga*“, *Saga-Book of the Viking Society* 21 (3–4)/1984–85, bls. 133–154, hér bls. 152.

⁷⁵ Haki Antonsson, *Damnation and Salvation in Old Norse Literature*, bls. 124.

⁷⁶ Russell Poole fjallar um myrkvælni Grettis og ótta í greininni „Myth, Psychology, and Society in *Grettis saga*“, bls. 3–16.

⁷⁷ Terry Gunnell, „’Komi þeir sem koma vilja...’. Sagnir um innrás óvætta á jólum til forna á íslenska sveitabæi“, *Úr manna minnum. Greinar um íslenskar þjóðsögur*,

í heimi þess frá því hann siglir fyrst til Noregs.⁷⁸ Allir bardagar Grettis gegn yfirnáttúrulegum verum, dýrum eða illmennum eiga sér stað um vetur og einna helst um jólaleytið sem er hátíð ljóssins í kristinni trú. Það er á jólum sem Grettir fer í haug Kárs, í híði bjarnarins, tekst á við berserkina tólf, berst við Snækoll og féлага hans, og glímir við tröllkonuna á Sandhaugum. Draugagangurinn á Þórhallsstöðum er bundinn við dimmasta tíma ársins og Glámur endurspeglar vel þetta beina samhengi ógnar og myrkurs: kraftar hans aukast þegar líður að jólum og minnka þegar sól hækkar á lofti. Það á einnig við um myrkfælni Grettis. En þótt Grettir beri sigurorð af flestum andstæðingum sínum hafa myrku öflin betur að lokum: hann er drepinn í upphafi vetrar þar sem hann liggur sjúkur og ófær um að verjast af völdum fjölkunnugrar fóstru Þorbjarnar Önguls. Þetta hafði Ásdís móðir hans séð fyrir er hún kvaddi syni sína tvo og varaði þá við gjörningum því fátt væri rammara en forneskjan. Þorbjörn uppsker skömm fyrir níðingsverkið og stuttu síðar er sett í lög að allir forneskjumenn verði gerðir útlægir.⁷⁹ Grettir deyr því sekur maður en Þorsteinn fær það hlutverk í sögunni að iðrast og ganga í sérsníðaðan helgan stein eða steinhús sem er all ólíkt hinum tröllslega kletti sem rís upp úr miðjum Skagafirði. Verkinu lýkur því með kristilegum blæ, syndaaflausn og lífi helguðu Guði. Einsemdin sem hinn gæfuríki Þorsteinn drómundur kys í ævilok myndar einnig sterka andstæðu við einmanaleikann sem hrjáir bróður hans og einkennist í senn af myrkri og ótta. Hugmyndin um syndina og afleiðingar hennar virðast því setja svip sinn á persónu Grettis og myrkrið, sem fylgir honum eins og draugur sem hann nær aldrei að kveða niður. Grettir – eins og Perceval þegar hann gleymir Guði – situr fastur í myrkrinu, eins og hringrás endurtekninganna gefur til kynna, þótt innri tími skáldsögunnar nemi ekki staðar.

Lokaorð

Sagan um gralinn og Grettis saga tilheyra ólíkum frásagnarhefðum og draga upp mynd af ólíkum sögupersónum. Ævintýri farandriddarans Percevals við hirð Artúrs eiga sér aðra umgjörð en bardagar og afrek Grettis í Noregi og

Reykjavík: Heimskringla, 2001, bls. 191–209; Claude Lecouteux, *Fantômes et revenants au Moyen Âge*, París: Imago, 1986, bls. 142–143; um jól, sjá Árni Björnsson, *Saga daganna*, Reykjavík: Mál og menning, 1993, bls. 314–392.

⁷⁸ Um myrkrið, sjá til dæmis Jean Delumeau, *La peur en Occident. XIVe-XVIIIe siècles*, París: Fayard, 1978, bls. 119.

⁷⁹ Þannig verður hinn syndugi Grettir að dýrtingi samkvæmt Bernardine McCreech, „Grettir and Glámr – Sinful Man Versus the Fiend“, bls. 188.

á Íslandi en þó má sjá ýmis líkindi með söguhetjunum tveimur: Grettir og Perceval bera hvor á sinn hátt einkenni kolbítsins og alast upp undir verndarvæng móður sinnar. Frásagnirnar hverfast báðar um hápunkt: þögn – eða aðgerðarleysi – sem hefur afgerandi áhrif á líf beggja söguhetjanna og er eins konar lykill að sögunni því hún vísar bæði fram og aftur, á sér orsakir og afleiðingar. Hið andlegt myrkur Percevals í *Sögunni um gralinn* einkennist af látlausum bardögum og því lýkur með táraflóði og syndaaflausn. Syndin er skrifuð inn í ljóðsöguna frá upphafi og höfundurinn vinnur með hugtakið allan þann hluta verksins sem helgaður er Perceval enda er verkið sprottið upp úr samfélagi sem leggur æ meiri áherslu á iðrun, skriftir og sjálfsskoðun. Þessi þematíska bygging er veikari í þýddu gerðinni, *Percevals sögu*, en engu að síður greinileg; örlög norræna riddarans hverfast þrátt fyrir allt um atvik sem litið er á sem synd þótt ferðum hans ljúki ekki hjá einsetumanninum heldur hjá hinni fögru Blankiflúr. Chrétien de Troyes lagði áherslu á „frásagnarfléttuna“ (ffr. *conjointure*) í verkum sínum og virðist hafa vænst þess af áheyrendum sínum eða lesendum að þeir væru forvitnir túlkendur.⁸⁰ *Grettis saga* byggir á frásagnarhefð sem ætla má að þýddu rómönsurnar hafi mótað að einhverju leyti. Vetrarnóttin er leiksvið hryllings og ótta í íslenskri þjóðtrú og menningu og höfundur *Grettis sögu* fléttar spurningar um sekt og oflæti við myrkrið sem fylgir Gretti og dregur máttinn úr sterkasta manni landsins. Skyld þemu og viðfangsefni stinga upp kollinum í bókmenntasögunni og ekki er hægt að fullyrða neitt um textatengsl eða bein eða óbein áhrif *Percevals sögu* á *Grettis sögu* þótt verkin tvö virðist kallast á og varpi forvitnilegu ljósi hvort á annað.

ÚTDRÁTTUR

Ljóðsaga franska rithöfundarins Chrétien de Troyes, *Perceval eða Saga um gralinn* var samin undir lok 12. aldar. Í fyrri hluta hennar segir frá ævintýrum ungs og óreynds pilts sem þráir ekkert frekar en að gerast riddari við hirð Artúrs. Með þessari frægu riddarasögu hefst leitin að Gralnum í bókmenntasögunni en það stef er nátengt spurningum um syndina sem setur svip sinn á fleiri frönsk bókmenntaverk frá svipuðum tíma. Í greininni er sagt frá helstu birtingarmyndum syndarinnar í frönsku ljóðsögunni. *Sagan um gralinn* barst til Íslands í norrænni miðaldarþýðingu og hefur varðveist í íslenskum handritum. Áhrifa þýddu riddarasagnanna á íslenska

⁸⁰ Það gera fleiri verk og höfundar. Sjá til dæmis Bergljót S. Kristjánsdóttir, „Hinn seki túlkandi. Um tákn, túlkun og sekt í styttri gerð *Gísla sögu Súrssonar*“, *Gripla* 12/2001, bls. 7–22.

ritmenningu gætir víða. Sagt er stuttlega frá viðtökum verksins í norrænni þýðingu þess, *Parcevals sögu*, en að lokum bent á ýmis líkindi ljóðsögunnar og hinnar viðburðaríku *Grettis sögu*, sem talið er að sé frá byrjun 14. aldar. Bæði verkin flétta flóknar spurningar um synd, sekt og oflæti við myrkrið sem setur svip sinn á aðal-söguhetjur þeirra.

Lykilorð: synd, *Grettis saga*, Chrétien de Troyes, *Sagan um gralinn*, *Parcevals saga*

ABSTRACT

Straying from the Right Path in *Story of the Grail* and *Grettis saga*

Perceval or the Story of the Grail was written by the French author Chrétien de Troyes in the late 12th century. The first part of this chivalric romance is dedicated to the adventures of a young, inexperienced boy who decides to become a knight at king Arthur's court. *Perceval or the Story of the Grail* marks the beginning of the quest of the grail in literature, a theme closely related to questions about sin that can also be found in several other French literary works from the same period. This particular emphasis of the romance is presented in this article as well as its reception in the Old Norse translations of Chrétien's story, *Parcevals saga* and *Valvens þáttr*. The Old Norse translations of French medieval literature influenced saga writing in many ways. The article finally points out interesting resemblances between Chrétien's romance and the eventful *Grettis saga*, written in the early 14th century. These works intertwine complicated questions about sin, guilt and pride with the darkness that characterizes their main protagonists.

Keywords: sin, *Grettis saga*, Chrétien de Troyes, *The Story of the Grail*, *Saga of Perceval the Knight*

ÁSDÍS RÓSA MAGNÚSDÓTTIR

Prófessor í frönsku

Mála- og menningardeild

Hugvísindasviði Háskóla Íslands

Brynjólfsgötu 1

IS-102 Reykjavík, Ísland

asdism@hi.is